

ועשית הישר והטוב: פרידה מהרב עמיטל

הרב יהודה עמיטל שנפטר השבוע האמין כי היהדות מבוססת על צדקה, משפט וגם כמיהה למקומות נידחים בספרייה היהודית

פרופ' שלום רוזנברג | 16/7/2010 3:05

הרב יהודה עמיטל צילום ארכיון: פלאש 90

שורות אלו מהולות בעצב על פטירתו של הרב יהודה עמיטל ז"ל. הקיימת צורה נאותה יותר לכבד את זכרו, מאשר להביא כאן קטע מתורתו? לדעתי, לא. ואכן בחרתי בקטע, המהווה לדעתי, מעין מבוא לספר דברים, שאחד מיסודותיו הוא הכלל המוסרי הגדול (ו, יח): "ועשית הישר והטוב".

אפתח את רשימתי בדבריו של הרב עמיטל כלשונם:

"המסר הראשון של היהדות היה המחויבות לצדקה ומשפט. כך נאמר אצל אברהם אבינו (בראשית יח, יט): כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". הרב עמיטל מדגיש "לא נאמר כאן ושמרו את מצות ה', כי עדיין לא ניתנו מצוות". בקביעתו זאת הוא מפתח את עמדתו של הראי"ה קוק הטוען שבבסיס ההלכה נמצא "המוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם" (ראה משה מיה: 'עולם בני וחרב ובנוי' עמ' 98 וא').

אך בכך לא די. לדעתי, יש לקביעה זאת מימד פסיכולוגי חשוב. ואם תרצו, יש בכך ניגוד מוחלט למשנתו של דמות אחרת שהשאירה את עקבותיה בתרבות הישראלית, פרופ' ישעיהו ליבוביץ'. ליבוביץ' הדגיש חזור והדגש את היותנו מצווים, מצווים על ידי ההלכה. כאשר היה נשאל, ומה עם הכתוב (ויקרא יט, יח) "ואהבת לרעך כמוך"? הוא היה מפנה אותנו לסימו של הכתוב: "אני ה'!".

עמנואל קאנט, הפילוסוף הגרמני הגדול, מטיל כאן את צילו באופן פרדוכסלי. אנסה להסביר זאת בהתייחסות למצוות הצדקה. נתאר לעצמנו אדם העושה צדקה כדי להשיג בכך מעין כפרה על עוונותיו או פשוט, כדי להאדיר את שמו. היצר הרע מתערב במקרים אלה בקיום מצוות הצדקה ופוגם אותה. האדם חייב לעשות צדקה מפני שזוהי חובה מוסרית המחייבת אותו. נפלא! אך אנא, נתאר לעצמנו דוגמה נגדית, נניח שהוא נותן צדקה מתוך חמלה ואמפתיה, בראותו אדם המתייסר בסבלותיו. כאן מעורב דווקא היצר הטוב, אלא שלפי קאנט גם הוא מפריע. והנה, השאלה חוזרת. האמנם לגיטימי לפעול מתוך חמלה? או שמא אין מעשה זה מעשה מוסרי כלל. פעילות מוסרית היא זאת המודרכת אך ורק מתוך כיבוד החוק. הפתעה מדהימה! גם היצר הטוב פסול

במוסר, מפני שהוא "יצר", כלומר רגש, ולא חובה שמקורה בתבונה.

עמדה זאת נראתה לי מאז ומתמיד יונקת מתרבות פרוסיה הגרמנית. אלא שאת עצם השאלה יכולים אנו לתרגם ל"יהודית". האם אני צריך לתת צדקה רק כמצווה, או אני יכול להיות מודרך על ידי היצר הטוב. כך לפי ליבוביץ' אין לערבב רגשות בשמירת ההלכה, ואפילו אהבת הרע מבוססת על ההלכה ורק עליה. כבר הרבי החסידי הגדול, ר' שמחה בונם מפשיסחה התלבט בשאלה זאת (רמתיים צופים כז, עד) ונהג לתת פעמיים צדקה: "כי זה שנותן לעני בתורת רחמנות - אינו בכלל צדקה. והוא כמו שמבריא גופו, שאינו יכול לסבול עוד רחמנותו וצרותיו. ולזה, צריך ליתן צדקה כמה פעמים, עד שלא ירע לבבך.

היינו, שלא יהיה עוד רחמנות על העני המקבל, ואז מקיים אחרי זה מצות צדקה". הרב עמיטל הלך בדרך אחרת. כפי שהוא כותב: "יש מצוות שאדם צריך לקיים אותן לא משום שנצטווה מפי הגבורה, אלא משום שזהו רצונו וזאת הכרתו הפנימית [של האדם]". והכרה פנימית זאת נולדת במפגש שבין אדם לאדם.

הרב עמיטל הפנה אותנו למהר"ל בפירושו לרש"י (גור אריה כ, כב) כשברקע עומד הפסוק (שמות כב, כד): "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה..." על 'אם' זה, ועל שכמותו בשני מקומות נוספים תמהו חכמים? 'אם' פירושו 'במקרה ש-', כלומר מניח את האפשרות שהדבר לא ייעשה. ה'אם' מגדיר תחום שהוא רשות. הכיצד? הלא חובה להלוות לעני. והנה המהר"ל נותן תשובה פרדוקסלית: "יש לפרש מה שכתב לשון 'אם' אף על גב דחובה הם, מפני שאם יעשה מחובה כאילו מקיים גזירת המלך - אין הדבר לרצון להקב"ה". האדם חייב לעשות את הדברים האלה "מרצונו".

לפנינו פרדוקס הדומה לפרדוקס האהבה "כשיעשה [האדם] מרצונו הוא [הקב"ה] מרצוה... וכן אם הלוה כסף כאילו מקיים גזירת המלך, אין זה מצווה, כי צריך שיהיה מצות הלוואה מרצונו בלב טוב". ומהר"ל מפנה אותנו לפסוק שנתפרש בצורה הפוכה ע"י ר' שמחה בונם: "כדכתיב אף בנתינה (דברים טו, י) 'נתון נתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו'". "בתתך לו", נתת לו, ולמרות זאת התורה מצפה ממך משהו נוסף: "ולא ירע לבבך". היא מצפה שלבך יתייחס לסובל, לסודה של המצווה, ולא רק למצוותיות שבה: "ועשית הישר והטוב".

יש מצוות בין אדם למקום, עליהן צודקת עמדתו של ליבוביץ', אך לא כולן. ישנן מצוות "דתיות", כמו בניין מזבח והקרבת העומר (בהם נמצאים ה'אם' הנוספים) בהן התורה מופיעה לפנינו "לא כמלך בשר ודם המכריח את האדם שיודה במלכותו", לא בעבודת ה' המיוצגת במזבח, ולא בתודה לו, המיוצגת בהקרבת העומר. אין אלו גזרות מלך, "אבל צריך שיודה בלבו שמאתו ומידו נתן לנו, ואם הוא מקיים את המצוה כאילו הוא מוכרח מגזירת המלך, אין זה הודאה שהוא יתברך עשה את הכל, ולפיכך צריך לקיים כאילו הוא רשות".

אכן, גם את זאת למדנו מהרב יהודה עמיטל ז"ל, לשים לב למקומות נידחים שבספריה היהודית, בהם מצויה ההדרכה לחיינו היום.

רוצה לקבל את כל המבזקים של nrg מעריב לסלולרי שלך? לחץ כאן